

פרשת בלק

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד תמוז תשע"ה • גליון 103

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

דבר ה' בפי בלעם

יסודות, מגמות, מקדש ומשיח

ראשי פרקים:

- ✦ עין טובה - היסוד לכל המידות הטובות ✦ עין רעה - מידתו של בלעם הרשע
- ✦ למה סילק הקב"ה רוח הקודש מאומות העולם? ✦ כוחה של הגזירה האלקית
- ✦ נבואת בלעם בשלוש חטיבות ✦ דרך כוכב מיעקב - זה משיח

מקורות עיקריים:

- ✦ אבות פ"ה, מ"ט ✦ ברכות ז' ע"א ותוספות שם ✦ במדבר רבה כ, א ✦ שו"ת בית
- ✦ הלוי דרושים, דרוש יד ✦ תוספתא קידושין פ"ה, ה"ד ✦ מי מרום ח"ו, פרק נב עמ'
- ✦ רג ✦ עולת ראייה ח"ב עמ' פב ✦ תרגום אונקלוס במדבר כד, יז

עין טובה - היסוד לכל המידות הטובות

בפרקי אבות¹ ישנה משנה מופלאה, שראויה לשמש מבוא לפרשתנו. משנה זו בוחנת את המידות היסודיות שמאפיינות את ביתו של אברהם אבינו, ומעמידה מנגד את מידות היסוד שמאפיינות את ביתו של בלעם הרשע, וזו לשונה:

"כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו - מתלמידיו של אברהם אבינו; ושלושה דברים אחרים - מתלמידיו של בלעם הרשע.

עין טובה, ורוח נמוכה, ונפש שפלה - מתלמידיו של אברהם אבינו; עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה - מתלמידיו של בלעם הרשע.

מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע? תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין בעולם הבא, שנאמר: 'להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא' (משלי ח, כא); אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת, שנאמר: 'ואתה אלהים תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך' (תהלים נה, כד)".

¹ אבות פ"ה, מ"ט.

המידה הראשונה של תלמידי אברהם אבינו היא 'עין טובה', מידה זו היא היסוד לכל המידות הטובות ובה טמון ההבדל היסודי המייחד את אברהם אבינו על פני בלעם. בלעם הוא 'שתום עין' והוא 'נופל וגלוי עינים'. נקודת המבט שלו היא הפוכה מנקודת מבטו של אברהם אבינו.

מבטו של אברהם אבינו מקיף את כל המרחב, הוא רואה את סדום ויודע לזהות את נקודות הזכות שבה, "אוֹלֵי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צְדִיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר" (בראשית יח, כד). בסדום היו סיפורי זוועה נוראיים, ואף על פי כן אברהם אבינו זיהה צדיקים בתוך העיר, אם לא חמישים אולי ארבעים, אולי שלושים ואולי עשר.

אברהם אבינו בעינו הטובה מביט על הגרעיניות, על הנקודה הפנימית שיכולה להחיות את כל האומה ואת כל המציאות, את זה אברהם אבינו רואה, ובכך הוא מטביע חותם שמתגלה מאוחר יותר אצל תלמידיו.

עין רעה – מידתו של בלעם הרשע

האנטי תזה של אברהם אבינו הוא בלעם הרשע, שמידתו היסודית היא עין רעה. אצל אברהם אבינו העין מסוגלת לראות את הנקודה האלקית הפנימית שקיימת בכל אדם, וממנה להחיות ולהעמיד את האדם ואת העולם כולו, ולעומתו בלעם, גם בדבר שנראה על פניו שכל כולו טוב, הוא מצליח לזהות נקודה של רע.

הקלוקל הזה שבאישיותו של בלעם, דורש התבוננות. חז"ל אומרים², שמדרגת הנבואה שהיתה למשה רבנו היא אותה מדרגת נבואה שהיתה לבלעם הרשע, אלא שאצל משה התגלתה נקודת הקודש, ואצל בלעם נקודת הטומאה³. בלעם הרשע הכיר את הטומאה באותה רמה שמה הכיר את הקודש, על משה נאמר: "וַתַּחַסְרְהוּ מַעַט מְאֻלָּקִים"⁴, ומנגד, לבלעם היה חסר מעט מאוד רוע כדי להגיע לדיוטא התחתונה של הרע בעולם, למדרגתו של נחש הקדמוני.

הבריאה, רובה ככולה "חֶסֶד אֵל כָּל הַיּוֹם"⁵, אך מידי יום יש גם גילוי זעיר של זעם, כדברי הפסוק "וְאֵל זַעַם בְּכָל יוֹם"⁶. חז"ל שואלים: "וכמה זעמו? - רגע. וכמה רגע? אחד מחמשת רבוא ושמונת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה בשעה. וזו היא רגע כמימריה"⁷. אפילו משה רבנו, גדול הנביאים, לא מסוגל להבחין באותו רגע של זעם, זהו כישרון מיוחד השמור לבלעם הרשע, הוא היחיד שמסוגל לזהות את אותו רגע, שבריר שניה, שבו ה' כועס. תוספות⁸ שואלים: מה יכול היה בלעם להספיק ברגע כל כך קטן? אומרים תוספות, שברגע זה חפץ בלעם לומר מילה אחת: "כלם" (תכלה אותם!).

כל עולמו של בלעם מושתת על נקודת הרוע, זו מהותו של בלעם הרשע.

² ספרי (וזאת הברכה לט).

³ "ויקר אלקים אל בלעם..." (במדבר כג, ד). ויקר - לשון טומאה (ראה רש"י שם וויקרא רבה א, יג).

⁴ תהלים ח, ו.

⁵ תהלים נב, ג.

⁶ תהלים ז, יב.

⁷ ברכות ז ע"א.

⁸ תוספות שם (ד"ה שאלמלי).

למה סילק הקב"ה רוח הקודש מאומות העולם?

על פי יסוד זה מבוארים דברי חז"ל⁹ המעמידים זה לעומת זה את מלכי ונביאי ישראל לעומת אלה של אומות העולם:

"וירא בלק בן צפור", זה שאמר הכתוב: 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט' (דברים לב, ד), לא הניח הקדוש ברוך הוא לאומות העולם פתחון פה לעתיד לבא לומר שאתה רחקתנו, מה עשה הקדוש ברוך הוא? כשם שהעמיד מלכים וחכמים ונביאים לישראל, כך העמיד לאומות העולם, העמיד שלמה מלך על ישראל ועל כל הארץ וכן עשה לנבוכדנצר, זה בנה בית המקדש ואמר כמה רננות ותחנונים, וזה החריבו וחרף וגדף ואמר 'אעלה על במתי עב' (ישעיה יד, יד), נתן לדוד עושר ולקח הבית לשמו ונתן להמן עושר ולקח אומה שלימה לטובחה, כל גדולה שנטלו ישראל את מוצא שנטלו האומות, כיוצא בה העמיד משה לישראל ובלעם לאומות העולם.

ראה מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם - נביאי ישראל מזהירין את ישראל מן העבירות, שנאמר 'ואתה בן אדם צופה נתתיך' וגו' (יחזקאל ג, יז), ונביא שעמד מן הגוים העמיד פרצה לאבד את הבריות מן העולם, ולא עוד אלא שכל הנביאים היו במידת רחמים על ישראל ועל אומות העולם, שכן ירמיה אומר: 'לבי למואב כחלילים יהמה' (ירמיה מח, לו), וכן יחזקאל: 'בן אדם שא על צור קינה' (יחזקאל כז, ב), וזה אכזרי עמד לעקור אומה שלימה חנם על לא דבר, לכך נכתבה פרשת בלעם, להודיע למה סילק הקדוש ברוך הוא רוח הקדש מאומות העולם, שזה עמד מהם וראה מה עשה".

הקב"ה יצר במציאות שני כוחות שפועלים כדי שלא יהיה פתחון פה לאומות העולם. ההבדל בין נביא בישראל לנביא באומות העולם הוא שנביא בישראל מעורר את חידוש החיים, את רוממות העם ואת השיבה אל ה'. לעומתו, נביא שעומד מאומות העולם, כל כוחו נתון למגמה אחת, לאבד את ישראל מן העולם.

יתרה מזו, נביאי ישראל היו "במידת רחמים על ישראל ועל אומות העולם", ואילו בלעם "עמד לעקור אומה שלימה חנם על לא דבר".

מסיים המדרש: "לכך נכתבה פרשת בלעם, להודיע למה סילק הקב"ה רוח הקודש מאומות העולם, שזה עמד מהם וראה מה עשה"!

אי אפשר לתת פצצת אטום לאדם שכל עולמו זה הרס וחורבן, כי הוא ישתמש בזה לרעה. אומה שכל כולה רחמים, כל נשק שתיתן לה יוסיף לבניינו של עולם, אבל אומה שיסודה רע, שכל עניינה בעולם זה הרוע, כשנותנים לה כוח ביד היא מנצלת אותו לרעה וגורמת הרס וחורבן. הקב"ה נתן לאומות העולם עוצמה אדירה, נביא הנפגש עם דבר ה', ומה עשה הגוי הרשע הזה? ביקש לעקור אומה שלימה על לא דבר, ללא סיבה.

אם כן, כשאנו מדברים על העין הטובה, אנו בעצם מדברים על הבנין של האומה הישראלית אל מול ההרס והחורבן של כל היסודות שהעולם עומד עליהם.

⁹ במדבר רבה כ, א.

כוחה של הגזירה האלקית

מתוך הבנה זו נוכל להבין את דברי הגמרא במסכת סנהדרין¹⁰ שנוגעת ביסוד הזה: "אמר רבי יוחנן: מברכתו של אותו רשע אתה למד מה היה בליבו" - כשאתה שומע את הברכה, אתה יכול להבין מה היו הכוונות הנסתרות, שעמדו ביסוד הדברים.

לימוד גדול אנו לומדים כאן. כשהקב"ה גוזר גזירה בעולמו, הגזירה קיימת, השאלה היחידה היא אם הגזירה תופיע לטובה או חלילה לרעה. כלומר בלעם באותו רגע ביקש לייצר ח"ו קללה שבכוחה לאבד את האומה הישראלית, והקב"ה, ברוב רחמיו, סיקל את הרוע על ידי הפיכת הקללה לברכה. וכך ראיתי בספרו¹¹ של רבי יוסף דב בער הלוי, הגר"ד סולובייצ'ק¹².

הגר"ד היה הראשון לשושלת בריסק, הוא כיהן כראש ישיבת וולוז'ין יחד עם הנצי"ב והיה בעל כישרון מיוחד ובעל חריפות יוצאת דופן. בשיעוריו, שהיו לשם דבר בעולם הישיבות, סלל את "שיטת בריסק" ויצר מושגים חדשים בלמדנות, כמו: צווי דינים, חפצא וגברא, סיבה או סימן.

בדרשותיו הוא מביא דברים בשם רבי אמנון ממגנצא בעל ה"ונתנה תוקף", וזו לשונו:

"הפייטן אמר: 'ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה', ונבאר מקודם הפסוק 'היה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי' (הושע ב, א). והנראה לפרש המשך הכתוב וביאורו, דהנה בתחילה נתנבא הושע 'כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם', אשר הוא העונש הגדול שבעונשים¹³, ועתה בא לנחמם, דהנה אם חלילה נגזר על אדם איזו ייסורים ואחר כך עשה תשובה, מבטל הגזירה. ואופן ביטולו מצאנו מבואר במדרש רבה (פרשה נשא): 'שאו את ראש' - משל למלך שכעס על בנו ואמר: טלו את ראשו! ולאחר כך, כשנתרצה לו, אמר: הגביהו את ראשו, עשו אותו דוכס! כך אמר הקדוש ברוך הוא: 'שאו את ראש' - זכו - כמו דכתיב 'שאו פרעה את ראשך' גבי שר המשקים, לא זכו - כמו דכתיב 'שאו את ראשך' גבי שר האופים".

גם אצל שר האופים וגם אצל שר המשקים נאמרה 'נשיאת ראש', השאלה היא איזו מין נשיאת ראש - כשהראש מחובר או כשהראש מנותק? כלומר משנגזרה הגזירה נותרו שתי ברירות - או שנשיאת הראש תהיה בדומה לנשיאת הראש של שר המשקים, מלשון חשיבות, או שנשיאת הראש תהיה מעין נשיאת ראשו של שר האופים. כך או כך, הגזירה היא אותה גזירה.

"הרי נתבאר מדברי המדרש הללו, דגם אם נגזר איזהו גזרה, מכל מקום אם אחר כך עושה תשובה, נתפרש זה המאמר לכוונה אחרת ולטובה, וזהו דהושע אמר בתחלה 'לא עמי' ובא לנחמם דזה המאמר בעצמו יתפרש לטובה, דידוע דבישראל יש שני בחינות - בחינת בנים ובחינת עבדים, וכמו דאיתא במסכת קידושין (דף לו): כשאתם נוהגים מנהג בנים - אתם קרוים בנים, וכשאינן אתם נוהגים מנהג בנים - אין אתם קרוים בנים אלא עבדים, והנה עם נקראים עבדים ויוכל זה המאמר עצמו להתפרש לטוב - 'לא עמי אתם' פירוש, שאינכם

¹⁰ סנהדרין קה ע"ב.

¹¹ שו"ת בית הלוי דרושים, דרוש יד.

¹² רבי יוסף דוב (יושה בער) הלוי סולובייצ'ק, התק"פ-התרנ"ב - מגדולי דורו. כיהן כמשנה ראש ישיבה בישיבת וולוז'ין, אחר כך היה לרבה של העיר סלוצק ואחריה רבה של העיר בריסק בליטא. נחשב ראשון לשושלת בריסק - שושלת שרבינים רבים ומפורסמים נמנו עליה. בנו היה רבי חיים סולובייצ'ק, שכאביו אף הוא כיהן בראשות ישיבת וולוז'ין וכרב ואב"ד בריסק, ונכדו רבי יצחק זאב סולובייצ'ק היה רבה האחרון של העיר. רבי יוסף דוב חיבר ספרי שו"ת וספר על המקרא. ספריו נקראים בשם "בית הלוי".

¹³ זה לא ניתוק חד סיטרי אלא ניתוק דו סיטרי, ניתוק מוחלט.

עבדים, רק בנים. וזהו שאמר הכתוב: 'והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי', דזה המאמר יתפרש עצמו לטובה גדולה".

הגרי"ד ממשיך ומביא ראיה נוספת מדברי דוד המלך בתהלים, ואחר כך מבאר מאמר בדברי ירמיהו. ואלה דבריו:

"ובזה נוכל לפרש מאמר הכתוב: 'אחת דבר אלקים שתים זו שמעתי כי עז לאלקים ולך ה' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו' (תהלים סב, יב-יג). וכבר האריכו הדרשנים לפרש פסוק זה, דמהו החסד אם משלם לאיש כמעשהו, ולפי הנ"ל יש לפרש המשך הכתוב כך: 'אחת דבר אלקים שתים זו שמעתי', דדיבור הוא קשה, ואמר הכתוב, דיבור אחד אמר ה' והבנתי בו שני כוונות, אחת - כי עוז לאלקים, היינו מידת הדין ועונש, שנית - ולך ה' החסד, דיש לפרש גם לטובה ולרוב חסד, כי אתה תשלם לאיש כמעשהו וכפי מה שיעשה האדם כן יתפרש המאמר, והיוצא מזה דעל ידי תשובה נתפרש הגזרה לטובה.

ובזה נוכל לפרש מאמר הכתוב: 'רָגַע אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְנִתּוּשׁ וְלְנִתּוּץ וְלִהְיֹאֲבִיד. וְשָׁב הַגּוֹי הַהוּא מִרְעֵתוֹ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עָלָיו וְנַחֲמֹתִי עַל הָרַעָה אֲשֶׁר חִשְׁבֹתִי לַעֲשׂוֹת לוֹ. וְרָגַע אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְבָנֹת וְלִנְטֹעַ. וְעָשָׂה הַרְעָה הָרַע בְּעֵינַי לְבַלְתִּי שָׁמַע בְּקוֹלִי וְנַחֲמֹתִי עַל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר אֲמַרְתִּי לְהִיטִיב אוֹתוֹ' (ירמיה יח, ז-י), ולכאורה קשה, דהרי במסכת שבת אמרו (שבת נה ע"א): מעולם לא יצתה מידה טובה מפי הקדוש ברוך הוא וחזר בו, הרי דמטובה אינו חוזר, וכן כתב הרמב"ם¹⁴, דעל ידי נבואה טובה יבחן הנביא אם הוא נביא אמת או שקר, דמטובה בוודאי דאינו חוזר, והרי בפסוק זה מבואר להדיא דגם מטובה חוזר, וכבר הקשה כן על הרמב"ם ה'בעל עקדה' (פרשה שופטים שער צו). יעויין שם.

ולפי זה ניחא, דיש לומר דיש שני מיני גזרות טובות - אחד שהיה לטוב מעיקרו, דבתחילה נאמר המאמר לטובה, וממנו הוא דאינו חוזר. אבל אם בתחילה נאמר המאמר לעונש, ורק על ידי זכות ותשובה נתהפך לטוב, יש לומר דאם האדם חוזר לסורו, אז גם המאמר חוזר לפירושו הראשון".

זאת אומרת, אם נגזרה גזירה והכל היה טוב, זה מצוין, במקרה זה הגזירה לא תחזור לרעה, אבל אם הגזירה היתה מתחילה רעה, ואחר כך השתנתה לטובה, יכולה היא לשוב ולהשתנות.

"וזהו שדקדקו בגמרא ואמרו: 'מעולם לא יצתה מידה טובה מפי הקדוש ברוך הוא וחוזר בו', דרק בכהאי גוונא, דמעיקרו היה לטובה - אינו חוזר בו. וזהו המשך הפסוק בירמיה: 'רָגַע אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְנִתּוּשׁ וְלִנְטֹעַ... וְשָׁב הַגּוֹי הַהוּא מִרְעֵתוֹ... וְנַחֲמֹתִי, ונתפרש המאמר לטובה, 'רָגַע אֲדַבֵּר... לְבָנֹת' - זהו נמשך למעלה, דאחר שנחמתי על הרעה ונתהפך לטוב, אם שוב יחזור ועשה הרע, 'וְנַחֲמֹתִי עַל הַטּוֹבָה'".

היוצא מכל הנ"ל, דעל ידי תשובה נתהפך המאמר לטובה, וזהו ביאור דברי הפייטן 'ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה', דהרוע של הגזרה מעבירין ונשאר אותו הגזרה עצמו לטובה. וזהו כוונת הגמרא במסכת יבמות (סד ע"א): למה נמשלה תפילתן של צדיקים לעתר? פירוש, דכתיב 'ויעתר לו ה' - מה עתר זה מהפך התבואה ממקום למקום, כך תפלתן של צדיקים מהפכת מידותיו של הקדוש ברוך הוא ממידת רגזנות למידת רחמנות', דאותו מאמר עצמו מתהפך לטובה".

¹⁴ רמב"ם, הקדמה לפירוש המשניות.

מעטה, כשבלעם הולך לקלל את ישראל, אין זה פלא שהקללה הופכת לברכה. הלוא הגזירה האלקית קיימת במציאות, מה שבלעם רוצה זה, להפוך את הטוב הזה ולהכניס בו רוע, אבל הקב"ה מעביר את הרוע של הגזירה, וממילא נשאר הכל לטובה.

נבואת בלעם בשלוש חטיבות

החטיבה הראשונה (במדבר כג, ו-י):

לאור הקדמה זו ננסה להבין מהו סדר הברכות בהן מברך בלעם את ישראל.

ישנן שלוש חטיבות של ברכות: הברכה הראשונה מופיעה בתחילת פרק כג (פסוקים ו-י). אחרי כל ההכנות של בלעם, מגיע הרגע בו בלעם צריך לפתוח את פיו ולשאת את משלו:

"וַיֵּשֶׁב אֵלָיו וְהִנֵּה נֹצֵב עַל עֵלְתוֹ הוּא וְכָל שְׂרֵי מוֹאָב: וַיֵּשֶׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר מִן אֲרָם יִנְחָנִי בְּלֶק מֶלֶךְ מוֹאָב מִהַרְרֵי קָדִים לְכָה אָרְהָ לִי יַעֲקֹב וּלְכָה זַעֲמָה יִשְׂרָאֵל: מִה אֶקֶב לֹא קִבָּה אֶל וּמִה אֶזְעַם לֹא זַעַם ה': כִּי מֵרֹאשׁ צָרִים אֲרָאֲנוּ וּמִגְבְּעוֹת אֲשׁוּרָנוּ הֵן עִם לְבָדָד יִשְׁכֹּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב: מִי מִנָּה עֵפֶר יַעֲקֹב וּמִסֶּפֶר אֶת רִבְעֵי יִשְׂרָאֵל תִּמְתַּת נַפְשֵׁי מוֹת יִשְׂרָיִם וְתִהְיֶי אַחֲרֵיתִי כְּמֵהָר."

"וְהִנֵּה נֹצֵב עַל עֵלְתוֹ הוּא וְכָל שְׂרֵי מוֹאָב" - כולם עומדים ומצפים לשמוע כיצד בלעם מקלל את ישראל, והנה מפיו של בלעם יוצאות המילים: "מִה אֶקֶב לֹא קִבָּה אֶל וּמִה אֶזְעַם לֹא זַעַם ה'?"

הנקודה היסודית היא, שאם ה' לא זועם, אי אפשר לקלל. נכון הוא ש"אל זעם בְּכָל יוֹם" (תהלים ז, יב), אבל כל הנקודה של הזעם תלויה בשאלה: לאן ה' מפנה זעמו? ביחס לכנסת ישראל, מציאות זו של זעם לא שייכת כלל. מדוע? "כִּי מֵרֹאשׁ צָרִים אֲרָאֲנוּ וּמִגְבְּעוֹת אֲשׁוּרָנוּ", הכל תלוי בראשית שלהם, וכדברי רש"י: "אני מסתכל בראשיתם ובתחילת שורשיהם, ואני רואה אותם מיוסדים וחזקים כצורים וגבעות הללו על ידי אבות ואימהות". היסוד הישראלי הוא יסוד חזק, "מֵרֹאשׁ צָרִים אֲרָאֲנוּ", וזה מה שמייצר את ההמשך "הֵן עִם לְבָדָד יִשְׁכֹּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב". היסוד הישראלי, הגנטיקה הזו שעוברת מהאבות והאימהות אל הילדים, הוא בעצם הכוח שנותן לישראל את ייחודו.

מה שנותן לעם ישראל את הכוח ואת האמונה להיות כבשה בין שבעים זאבים, זה "כִּי מֵרֹאשׁ צָרִים אֲרָאֲנוּ וּמִגְבְּעוֹת אֲשׁוּרָנוּ", זה ה-די. אן, איי הישראלי, אין לנו הסבר לזה, זה לא רציונאלי, אבל זו המציאות.

התוספתא במסכת קידושין¹⁵ אומרת, שבא סנחריב ובלבל את כל האומות, ויש לזה נפקא מינה הלכתית - היום אין אפשרות לקיים את הדינים של "לֹא יָבֵא עַמּוֹנִי וּמוֹאָבִי בְּקֶהֱל ה'"¹⁶, כי כולם מעוררבים, לא ניתן ליחס שום אדם ושום עם למקורו, סנחריב בלבל את הכול. בתוך כל הערבוביה הזאת, ניצבת אומה אחת ששומרת על שלמותה אלפי שנים, ע"ג דורות, "הֵן עִם לְבָדָד יִשְׁכֹּן". צריך להבין מהיכן עם ישראל מקבל את הכוח הזה לשמור על צביונו המיוחד, כיצד זה שכולם מניחים את אותן התפילין שהיו גם למשה רבנו, ומתפללים אותן תפילות. נכון הוא שיש עדות שונות - אשכנזים, ספרדים, תימנים, כל אחד ונוסחו - אך סוף סוף כולם אומרים את אותו שמונה עשרה, את אותה קריאת שמע.

נכון הוא שיש ויכוח בין הנוסחים, למשל אם אומרים 'נקדישך' או 'נקדש את שמך', הבדלים דקים, אך ככלל סדר התפילה מדויק בכל הנוסחים. דורי דורות של גלות, ובכל זאת הכול מדויק. בספרי התורה זה עוד יותר מדהים - עשרות אלפי ספרי תורה נכתבו, וכולם תואמים להפליא, זה פשוט לא יאומן!

¹⁵ תוספתא קידושין פ"ה, ה"ד.

¹⁶ דברים כג, ד.

"מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ישראל, תמת נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמהו" - ישרות ישראלית, ישרות אמונית, ישרות תורנית, ישרות מידותית - זהו היסוד של עם ישראל. והכל מתחיל בעין הטובה, בנפש השפלה וברוח הנמוכה של אברהם אבינו. כשבלעם עומד מול האומה הישראלית ומנסה לבחון איפה כנסת ישראל עומדת, הוא לא יכול שלא להתפעל, גם הוא רוצה להיות שם "ותהי אחריתי כמהו", אבל הוא לעולם לא יצליח, משום שה-די, אן, איי שלו אינו מורכב מ"כי מראש צרים אראנו ומגבעות אשורנו".

ראוי היה להאריך בלימוד הברכות, לעיין בכל פסוק ולבאר אותו, על כל פנים נראה את דברי רש"י¹⁷ העומד על היסוד הכללי שעולה מן הפסוקים:

"הן עם לבדד ישכון - הוא אשר זכו לו אבותיו לשכון בדד, כתרגומו.

ובגוים לא יתחשב - כתרגומו, לא יהיו נעשין כלה עם שאר האומות, שנאמר: 'כי אעשה כלה בכל הגוים' וגו' (ירמיה ל, יא), אינן נמנין עם השאר. דבר אחר: כשהן שמחין אין אומה שמחה עמהם, שנאמר 'ה' בודד ינחנו' (דברים לב, יב). וכשהאומות בטובה, הם אוכלין עם כל אחד ואחד ואין עולה להם מן החשבון, וזהו, 'ובגוים לא יתחשב'."

יש כאן ניתוק מוחלט. מרן הרב חרל"פ¹⁸ כותב ב"מעניי הישועה"¹⁹, שכל זמן שתהיה איזו אומה שתומכת ואוהדת את ישראל - לא תתגלה הגאולה. אנחנו צריכים להגיע למצב שבו אפילו מדינה קטנטנה כמו מקרונזיה לא תהיה בעד ישראל, ולמה? כי אם מקרונזיה מגלה סימפטיה לישראל, זה אומר שההבדלה בינינו ובין הגויים אינה מספיק ברורה, ואנחנו לא 'עם לבדד'. נקודת הגאולה תהיה רק כשנהיה עם לבדד.

על המילים האחרונות של בלעם "תמת נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמהו" אומר הספורנו:

"תמות נפשי מות ישרים - לו תמות נפשי עתה, אך שתהיה מיתתה מיתת ישירים, שתזכה אחריה לחיי עד.

ותהי אחריתי כמוהו - ובלבד שתהיה אחריתי וצאצאי מעי כמו ישראל, כי אמנם בניו של אדם ויוצאי חלציו נקראים אחריתו, כמו 'תהי אחריתו להכרית' (תהלים קט, יג), וכן 'ולא לאחרייתו' (דניאל א, ד)".

בלעם מבין את מעלת מותו של אברהם, גם הוא רוצה להיות כמוהו, אבל זה לא יקרה, כי אין לו שום שייכות אלינו, עמון ומואב הם האנטי תזה לכל מה שעם ישראל מייצג. אין לנו שום קשור עם הדבר הזה שנקרא עמון ומואב. עד כאן השלב הראשון.

¹⁷ רש"י במדבר כג, ט.

¹⁸ הרב יעקב משה חרל"פ (מקור שם המשפחה באחד מאבות אבותיה שנקרא חייא ראש ליהודי פולין) (ירושלים), התרמ"ב-התשי"ב - ראש ישיבת "מרכז הרב", רבה של שכונת "שערי חסד" בירושלים, מתלמידיו המובהקים של מרן הראי"ה קוק. בצעירותו למד תורה מפי הרב יהושע צבי מיכל שפירא. תקופה קצרה למד בישיבת "תורת חיים" בירושלים. בשנת התרס"ד נפגש עם הראי"ה קוק ומאותה שעה ואילך דבק בו באהבה עזה, והיה לתלמידו וחסידו. בחייו האישיים נהג מדה מסוימת של סגפנות שכללה צומות, טבילה במקווה קר בלילות חורף, והתמסרות מוחלטת לתפילת ותיקין ולימוד תורה. שיעוריו והשקפת עולמו מכונסים ברובם בסדרת ספרי "בית זבול" ו"מי מרום" הכוללת שיעורים בהלכה ובתלמוד, בתנ"ך ובאמונה. חותם עמוק של תורת רבו הראי"ה קוק ניתן למצוא בספריו העוסקים בין השאר בבירורים בענין קדושת ארץ ישראל ואופייה של הגאולה בדורנו.

¹⁹ מי מרום ח"ו, פרק נב עמ' רג.

החטיבה השנייה (במדבר כג, יח-כד):

"וַיִּשָׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר קוּם בְּלֶקַע וּשְׁמַע הָאֲזִינָה עַדִּי בְּנֹו צִפֹּר: לֹא אִישׁ אֶל וַיִּכְזַב וּבֶן אָדָם וַיִּתְנַחֵם הֵהוּא אָמַר וְלֹא יַעֲשֶׂה וְדַבֵּר וְלֹא יִקְיַמְנָה: הִנֵּה בָרֶךְ לִקְחֹתִי וּבָרֶךְ וְלֹא אֲשִׁיבָנָה: לֹא הֵבִיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב וְלֹא רָאָה עֵמֶל בְּיִשְׂרָאֵל ה' אֶלְקִי עִמּוֹ וַתְּרוּעַת מֶלֶךְ בּוֹ: אֶל-מוֹצִיָּאִם מִמִּצְרַיִם כְּתוּעַפֹּת רָאִם לוֹ: כִּי לֹא נִחַשׁ בְּיַעֲקֹב וְלֹא קִסָּם בְּיִשְׂרָאֵל כְּעַת יֹאמֶר לְיַעֲקֹב וְלִישְׂרָאֵל מַה פָּעַל אֶל-: הֵן עָם כָּלְבִיָּא יְקוּם וְכֹאֲרִי יִתְנַשֵּׂא לֹא יִשְׁכַּב עַד יֵאכַל טְרַף וְדָם חֲלָלִים יִשְׁתֶּה."

לאחר שבררנו את היסודות והשורשים של עם ישראל, אברהם יצחק ויעקב, "הן עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב", כעת צריך להבין מה הן המגמות של העם הזה.

"לא הביט און ביעקב" - קודם כל צריך להבין ששורשם של ישראל כולו טוב, לכן אי אפשר לראות 'און' בישראל, ואם בכל זאת יש מי שמצליח לראות 'און', ודאי הוא שמדובר במשהו חיצוני ולא במשהו פנימי. לכן כשבלעם מנסה לחפש ולחטט בתוך המורסא הישראלית, ומנסה להוציא את כל הרפש של האומה הישראלית החוצה ולהראות אותו לכל העמים, שם ה' בפיו את המילים: "לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל".

מה כן יש בעם ישראל? כל עניינו של עם ישראל הוא "ה' אלקיו עמו ותרועת מלך בו", אנחנו תוקעי השופר שמקבלים את פניו של המלך, תוקעי השופר שמבטאים את כל יסודות האמונה. עם ישראל מריע לקב"ה, כל עניינו של העם הזה הוא להיות בבחינת "עם זו יצרת לי תהלתי וספרו" (ישעיה מג, כא), "ואתם עדי נאם ה' ואני אל" (שם מג, יב), כל מציאותם של ישראל זו עדות שמספרת את מציאותו של ה' יתברך בעולם, זו הנקודה שלנו, זה המיוחד שבאומה שלנו.

בלעם מסתכל על האומה הישראלית ומנסה להבין מה הם מבטאים בעולם, הוא רואה שהם מבטאים את האומר האלקי, את דבר ה' שצריך להתגלות בעולם. יש מלחמה ארוכת שנים בין ישראל לאומות העולם, אומות העולם מנסים לטשטש את אור ה' בעולם, וישראל נלחמים על גילוי אור ה' בעולם.

מרון הרב קוק כותב ב"עולת ראייה"²⁰ על פרעה מלך מצרים, שכל עניינו היה לחסום את דבר ה' מלהופיע במציאות, לכן הוא 'פורע אל', הוא לא מסוגל שתהיה לאור האלקי מציאות, לכן הוא מנסה לפגוע בעם ישראל. כך גם כאן אצל בלעם, כל עניינו הוא לחסום את דבר ה' מלהופיע במציאות, לכן כשהוא מתאר את אופיים של ישראל הוא אומר "ה' אלקיו עמו", ההתגלות האלקית דרך עם ישראל היא מציאות בלתי פוסקת, כשאתה רואה יהודי את רואה את בורא העולם, כשאתה רואה יהודי אתה רואה אמונה.

במקום אחר אומר הרב קוק משפט מבהיל: "היהודי הלא מאמין יותר מאמין מהגוי המאמין!" - זה היסוד שבלעם מגלה לנו פה. גם הצד הלא מאמין שביהודי, בפנימיותו כולו אמונה, רק צריך לגלות את כוח האמונה, זוהי העבודה שלנו - גילוי האלקות בתוך המציאות, זה תפקידנו וזו תכלית מציאותנו.

"ויתרועת מלך בו", זה ביטוי מדהים, התרועה הזו שאנחנו מריעים למלך, היא בעצם הכרזה בלתי פוסקת שאנחנו עבדיו של הקב"ה, "אנא עבדא דקודשא בריך הוא".

כיוון שזו הבשורה של עם ישראל בא הפסוק הבא: "אֶל-מוֹצִיָּאִם מִמִּצְרַיִם כְּתוּעַפֹּת רָאִם לוֹ. כִּי לֹא נִחַשׁ בְּיַעֲקֹב וְלֹא קִסָּם בְּיִשְׂרָאֵל", בישראל לא יכול להיות שהכול יהיה מין מעשה כשפים כזה, "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל". ולמה?

"כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל", ריבונו של עולם פועל בתוך המציאות, לא קסמים ולא כל מיני ניחושים, דבר ה' איננו רק תחושה מיסטית רוחנית של התרוממות, דבר ה' פועל בתוך המציאות.

²⁰ עולת ראייה ח"ב עמ' פב.

מעשה הכשפים של החרטומים ודומיהם אינו פועל שום דבר במציאות, לעומתו הפעולה האלקית חודרת לתוך המציאות ומשפיעה עליה, מְשַׁנָּה אותה, מרוממת אותה ומקדשת אותה.

בסיום חטיבה זו אנו נפגשים עם המגמה: "הֵן עִם כְּלָבִיא יְקוּם וְכַאֲרִי יִתְנַשֵּׂא לֹא יִשְׁכַּב עַד יֵאָכֵל טָרֶף וְדָם חֲלָלִים יִשְׁתֶּה".

וכך כותב רש"י:

"הן עם כלביא יקום וגו' - כשהן עומדים משנתם שחרית, הן מתגברין כלביא וכארי לחטוף את המצוות, ללבוש טלית לקרא את שמע ולהניח תפלין".

"הן עם כְּלָבִיא יְקוּם", השינה היא מציאות בה כל כוחות החיים מכונסים, הכול בתרדמה. כשעם ישראל קם מתרדמתו הוא קם כארי, עם כל העוצמות שלו. זה ששכב ורבע, והיה נדמה לסובבים שאפשר לשחק בו, למשוך לו באוזן או בזנב, לגזור עליו גזירות ולדכא אותו, הנה מתברר שהוא קם מרצו עם כל העוצמות שלו. כשעם ישראל קם, האומות מבינות שאלפיים שנות הגלות בהן היה נדמה כאילו תם כוחם של ישראל, הכול היה בעצם תרדמה זמנית, האומות הרגישו כאילו הצליחו להרדים את עם ישראל, להביא אותו למצב של שינה מן המצוות, אבל זו טעות - "הן עם כְּלָבִיא יְקוּם", כשתראינה האומות שהעם הזה נעמד ומתחיל למתוח את איבריו יתברר שהאומה הישראלית עדיין שייכת לדבר ה' - "מתגברים כארי וכלביא לחטוף את המצוות".

"א-ל מוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם", זו המציאות שלנו כעם, אנו עם שבמשך מאתיים ועשר שנים לקחו פטיש חמש קילו ודפקו לו על הראש, הכו אותנו, דכאו כל כוח של טוב שהיה קיים בנו, ונדמה היה שכבר באה קריסה של כל הכוחות של האומה הישראלית. והנה לפתע האומה הזאת קמה ומתעוררת. פתאום מתברר שכל שנות הדיכוי לא הנמיכו את הקומה הישראלית, עם ישראל קם במלוא עצמתו לחטוף את המצוות. לפתע כולם נראים ככלב לפני אריה, זוהי העוצמה האדירה הגנוזה בכוח הישראלי, ב-די. אן איי שלנו, "לחטוף את המצוות".

"ללבוש ציצית, לקרוא את שמע ולהניח תפלין", זה הסדר של הבוקר שלנו, זו קבלת עול מלכות שמים שלמה, זו שלמות ההופעה של "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד".

החטיבה השלישית (במדבר כד, ג-ח):

"וַיִּשָּׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר נֶאֱמַר בְּלַעַם בְּנֹו בְּעַר וַיִּנָּאֵם הַגִּבֹּר שְׁתֵּם הָעֵינַן: נֶאֱמַר שָׁמַע אִמְרֵי אֶל-אֲשֶׁר מַחְזֶה שְׂדֵי יַחְזֶה נֶפֶל וַיִּגְלוּ עֵינָיו: מַה טָּבוּ אֱהָלֶיךָ יַעֲקֹב מִשְׁכְּנֹתֶיךָ יִשְׂרָאֵל: כְּנַחֲלִים נְטִיו כְּגִנֹּת עָלֶיךָ נְהַר כְּאֱהָלִים נְטַע ה' כְּאֶרְזִים עָלֶיךָ מִים: יִזַּל מִים מִדְּלִי וְזָרְעוּ בְּמִים רַבִּים וַיִּרְם מֵאֲגַג מְלָכָו וַתִּנְשָׂא מְלֻכְתּוֹ: אֶל-מוֹצִיאֹו מִמִּצְרַיִם כְּתוֹעַפֶּת רָאֵם לוֹ יֵאָכֵל גֹּזִם צָרְיוֹ וַעֲצַמְתֵּיהֶם יִגְרַם וְחֻצְיוֹ יִמְחָץ".

לאחר שני השלבים הקודמים המדברים על עם ישראל שבגלות, אנו מגיעים כעת לשעריה של ארץ ישראל. בלעם מזהה את המהפכה שהאומה הישראלית הולכת לחולל בעולם כולו, וקורא למהפכה הזו "מה טבו אהליך יַעֲקֹב".

רש"י מבאר:

"מה טבו אהליך - על שראה פתחיהם שאינן מכוונין זה מול זה.

משכנתיך - חניותיך, כתרגומו.

דבר אחר: מה טבו אהליך - מה טבו אהל שילה ובית עולמים בישובן, שמקריבין בהן קרבנות לכפר עליהם.

משכנתיך - אף כשהן חרבין, לפי שהן משכון עליכם, וחורבנן כפרה על הנפשות, שנאמר: 'כלה ה' את חמתו' (איכה ד, יא), ובמה כלה? 'ויצת אש בציון'."

בלעם רואה בעיניו שני דברים: האחד נוגע למציאות העכשווית - עם ישראל הולך במדבר, מעתיק את אוהלו ממקום למקום שוב ושוב, ובכל פעם מחדש מקפיד שלא יהיו פתחי האהלים מכוונים זה כנגד זה, זהו יסודו של הבית הישראלי. אבל יש כאן קומה נוספת, זה לא רק הבית הישראלי הפרטי, זהו השורש למשכן ה', להשראת השכינה בבית עולמים. לאחר היציאה ממצרים, לאחר כל המלחמות, עתידים ישראל להגיע אל הבית, להקריב קרבנות, לכונן סנהדרין בלשכת הגזית, זוהי שלמות השראת השכינה עליה מתנבא בלעם.

"מה טבו אהל שילה ובית עולמים בישובן שמקריבין בהן קרבנות לכפר עליהם", כל הניסיונות לחפש את החטא נגמרים בבית המקדש, כיון שבית המקדש מכפר את כל עוונותיהם של ישראל, כשמגיעים אל המקדש מבינים שהחטא הוא חיצוני לנו. וגם כשאין בית המקדש - "לפי שהן משכון עליכם, וחורבנן כפרה על הנפשות", "אפילו כשהם שוממים, בקדושתם הם עומדים"²¹.

דרך כוכב מיעקב - זה משיח

לבסוף, אחרי שבלעם מתנבא על האומה הישראלית, על יסודותיה, על האבות והאימהות, על כוחו של עם ישראל ופעלו בעולם, על המקדש ועל השיבה לארץ ישראל, בא גם דיבור על המשיח:

"אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה' לעשות טובה או רעה מלבי אשר ידבר ה' אתו אדבר: ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים: וישא משלו ויאמר נאם בלעם בנו בער ונאם הגבר שתם העין: נאם שמע אמרי אל וידע דעת עליון מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים: אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת: והיה אדום ירשה והיה ירשה שעיר איביו וישראל עשה חיל: וירד מיעקב והאביד שריד מעיר: וירא את עמלק וישא משלו ויאמר ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אבד: וירא את הקיני וישא משלו ויאמר איתן מושבך ושים בסלע קנף: כי אם יהיה לבער קין עד מה אשור תשבך: וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה משמו אל-ל: וצים מיד כתיים וענו אשור וענו עבר וגם הוא עדי אבד"²².

עכשיו כבר בלעם מדבר מעצמו, זה כבר לא שייך לסדר הברכות, זה מדנפשיה, הוא מדבר מעצמו בלי שבקשו ממנו, הוא אומר "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת". אומר על זה התרגום במקום²³:

"כד יקום מלכא מיעקב ויתרבא משיחא מישראל ויקטול רב רבי מואב וישלוט בכל בני אנשא..."

²¹ מגילה כח ע"א.

²² במדבר כד, יג-כד.

²³ תרגום אונקלוס במדבר כד, יז.

כלומר כאשר יקום מלך מיעקב ויתגדל משיח מִישראל ויהרוג נשיאי מואב וישלוט בכל בני אדם... בסוף, הכול יגיע אל התכלית - משיח שיגאל את כל העולם מייסוריו, יגאל את כל העולם מכל הקונספציות (התפיסות) המואביות, מכל הקונספציות של בלעם. בלעם אומר בפה מלא: אנחנו ננסה להפריע, נתקע שוב ושוב מקלות בגלגלים, ננסה לעכב, ננסה לטשטש את הופעת ריבונו של עולם בעולם, ננסה לפעול כמה שיותר שעם ישראל לא יצליח, אבל זה לא יעבוד, בסוף יתגלה המשיח והוא ישלוט בכל בני אנשא. העם הקטן הזה, העם הגלותי הזה, העם הלא נראה הזה יצמח עם כל כוחותיו "דָּרָךְ כּוֹכַב מִיַּעֲקֹב" - זה משיח. יתן ה' ונזכה להיות ראויים לזה במהרה בימינו.